

Ny Tid

Rapport 10

Katrine Kielos

Myten om Järnladyn – Bilderna av Margaret Thatchers ekonomiska politik

arenaidé

Katrine Kielos

Myten om Järnlady –

**Bilden av Margaret Thatchers
ekonomiska politik**

Publicerat i februari 2012

©Författaren och Arena Idé

Bild: White House Photographic Office via Wikimedia Commons

Arena Idé är en del av Arenagruppen

www.arenagruppen.se

Arenagruppen
Drottninggatan 83
111 60 Stockholm
Tel (vx) 08-789 11 60
Fax: 08-411 42 42

Ny Tid är ett projekt inom tankesmedjan Arena Idé. Syftet är att befrämja en radikal och progressiv idéutveckling inom olika politikområden. Projektet kommer att söka inspiration från såväl andra länder som de senaste forskarrönen. Inom projektet kommer vi att publicera rapporter och uppsatser kring en rad frågor och med en bred ansats. Rapporterna kommer att presenteras och diskuteras på offentliga seminarier.

Katrine Kielos

Myten om Järnlady – Bilden av Margaret Thatchers ekonomiska politik

Bilden av Järnlady	5
Ekonomi och staten	6
Katastrofer och mirakel	9
Ekonomi och moral	14
Litteratur	17

Bilden av Järnladyn

”Ja, medicinen är hård, men patienten behöver den” säger Meryl Streeps Margaret Thatcher. Filmen Järnladyn sveper fram över världen. Men lika eniga som vi är om att Streep kommer att få en Oscar, lika oeniga är vi om hur man bör se på Margaret Thatcher.

Få har satt ett så stort popkulturellt hatuttryck (”When will you die?” sjunger Morrissey). Och få försvaras lika ihärdigt av unga högerpolitiker (”Hon är min förebild” säger Annie Lööf).

En del av berättelsen brukar höger som vänster enas om efter ett tag: exploderande ojämlikhet, massarbetslöshet, fattigdom och upplopp var en stor del av det brittiska 1980-talet. Visst, säger hennes försvarare, men det var ju nödvändigt. ”Patienten behövde det”. Titta hur det såg ut innan Thatcher tillträdde. Har ni någon aning om hur hemskt det brittiska 1970-talet var? Ett land i undergång med sopor på gatorna där allt som kunde röra sig strejkade. Thatchers ekonomiska revolution skakade ju om allt det här – är inte det en bedrift i sig? Oavsett vad man tycker om innehållet?

Ekonomen Will Hutton skriver att ”revolution” inte är ett begrepp som kan användas lätt-sinnigt i Storbritannien. Även en mindre omdaning är i detta land ett monumentalt företag. Storbritannien är mycket gammalt. Inget annat land av liknande storlek har den typen av institutioner. Parlamentet är 700 år. Finansdepartementet 500. Monarkin mer än tusen. Och alla institutioner från fackföreningar till bankerna värnar sin självständighet gentemot staten.

Det här är inget man skakar om bara sådär.

Men det gjorde Margaret Thatcher onekligen.

Under 1980-talet var det Margaret Thatchers ekonomiska politik som fascinerade. Högern som vänstern. Hyllad eller hatad. Himmel eller helvete. Det var detta som man förhöll sig till. Samtidigt var Storbritannien ingen större framgångshistoria rent ekonomiskt under samma decennium. De länder som verkligen gick bra under åttiotalet var Västtyskland och Japan.

Men det tänker vi sällan på. Varken de västtyska fackföreningarnas roll eller japanska statliga investeringar väcker debatt eller intresse. Det är Thatcher, Thatcher, Thatcher.

Fortfarande.

Vänstern ropar om ojämlikhet, massarbetslöshet och fattigdom. Högern svarar med att det var nödvändigt för att få bukt med inflationen samt bryta fackföreningarnas makt. Sällan nämns dock att inflationen var elva procent när Thatcher efter elva år tvingades bort som premiärminister.

Den verkliga historien är mycket mer komplicerad och utspelar sig på många fler nivåer än myten om en järnlady som räddar en svårt sjuk ekonomi med enkla principer.

Någonstans göms i allt detta en större berättelse om ekonomi som är aktuell än i dag.

Ekonomi och staten

Margaret Thatcher skriver i sina memoarer att hon vid tillträdet som premiärminister var övertygad om att hon på något mystiskt sätt kunde tala och känna i harmoni med den stora majoriteten av det brittiska folket.

I själva verket blev hon en av de mest polariserande figurerna någonsin i landets politiska historia.

Uttalandet kan läsas i det ljuset – som en ironisk bild av hur annorlunda allt blev. Samtidigt ligger det på ett annat plan något viktigt i vad hon skriver. Det ekonomiska paradigmet som hon kom att företräda låg ju onekligen i tiden. Det låg rentav så mycket i tiden att det var hennes företrädare, den socialdemokratiska premiärministern James Callaghan, som tre år tidigare hade proklamerat det nya fokus på inflationsbekämpning som Margaret Thatcher sedan blev känd för.

Som Callaghan själv har påpekat: "Vi brukade tro att man kunde spendera sig ut ur en recession, genom att sänka skatterna och öka de statliga utgifterna. Jag kan utan omsvep

tala om för er att den möjligheten inte existerar längre och att den idén, i den mån den någonsin existerat, fungerade genom att pumpa in inflationen i ekonomin.”

Thatcherismen började alltså i någon mening redan innan Thatcher. Det brukar vara så med ekonomiska paradig.

I Storbritannien kan man dela upp synen på ekonomin och staten, de senaste hundra åren, i tre distinkta faser. Den första kopplas till den liberala premiärministern William Gladstone och betraktas som den klassiska liberalismens period i Storbritannien.

William Gladstone styrde landet i fyra omgångar i slutet av artonhundratalet (1868–74, 1880–85, 1886 och 1892–94). Innan dess hade han varit finansminister under de flesta år mellan 1853 och 1866 men han kom att definiera en era betydligt större än så. ”Det hävdas att Gladstone var finansminister från 1860 till 1930” påstår Ernest Bevin, som blev arbetsmarknadsminister för Labour 1940, ha sagt.

Ernest Bevin syftade på att även efter att Gladstone lämnade politiken fanns en konsensus runt hans utgångspunkter. Ingen ifrågasatte, än mindre ändrade. Det här var ramverket runt vilket man tänkte.

Gladstonismen handlade om begränsade statliga utgifter, låga skatter och balans i budgeten. Den byggdes kring frihandel, att staten skulle låta bli att intervensera i marknaden och att landets institutioner skulle öppnas upp. Gladstone arbetade för att människor av fler religioner och annan social bakgrund skulle få tillgång till exempelvis de brittiska universiteten och han gav Storbritannien en lågkostnads-, lågskatte- och lågtillväxtsekonomi som bestod i flera generationer.

Även den förste finansministern från Labour, Philip Snowden, fokuserade i sin första budget 1924 på sänkta skatter, låga utgifter samt sänkt tull på te, kaffe, kakao och socker – allt i Gladstones anda. Ekonomiska paradig tar tid att ändra. Vi går från ett ”sunt förnuft” till ett annat. Och initiativet till skiftena kommer sällan inifrån det politiska systemet självt.

Det var under 1930- och 1940-talen som Gladstones idé att staten inte hade något ansvar för ekonomin som helhet slutligen började krackelera. Idéerna började långsamt ersättas av keynesianismen i Storbritannien.¹

Den brittiske ekonomen John Maynard Keynes hade pekat ut låg efterfrågan på varor och tjänster som det stora problemet i ekonomin. När människor inte spenderade pengar uppstod arbetslöshet och ekonomin gick in i en ond spiral. För att förhindra detta behövde staten därför föra en finanspolitik där statsbudgeten användes som instrument för att styra den aggregerade efterfrågan i ekonomin.

Det handlade om att gasa i dåliga tider för att få fart, samt att bromsa i bättre. Mycket av vad Keynes presenterade hade lyfts fram tidigare av andra, men det var Keynes som skapade en sammanhängande ekonomisk teori. Och den fick ett enormt inflytande.

Massarbetslösheten hade utrotats, trodde man. Lite inflation var ett rimligt pris att betala för detta och varje regering – oavsett om den var höger eller vänster – som ignorerade denna sanning ansågs vara politiskt dödsdömd.

Så löd en ny konsensus.

Storbritannien kom ut ur andra världskriget som segrare men var samtidigt ekonomiskt utmattat. USA och Sovjetunionen dominerade världsscenen, det brittiska imperiet var i sönderfall. Ur den Labourregering som kom till makten 1945 kom mycket av det som kom att kallas just för efterkrigstidens konsensus. Förutom John Maynard Keynes hade liberalen William Beveridge, känd för den rapport från 1942 som bär hans namn, stort inflytande över tankegångarna.

- Regeringen skulle upprätthålla full sysselsättning genom keynesiansk finanspolitik.
- Regeringen accepterade fackföreningarnas roll och började till skillnad från innan kriget konsultera dem i frågor som rörde arbetsmarknad och arbetsplatser.

¹ Koalitionsregeringens så kallade Employment White Paper från 1944 lyfts fram som det definitiva skiftet från ett paradigm till ett annat.

- Storbritannien skulle vara en så kallad blandekonomi med staten som stor och viktig ägare av kol, gas, elektricitet och järnvägar.
- Storbritannien skulle vara en välfärdsstat.
- Regeringen skulle arbeta för ökad jämlikhet med hjälp av progressiva skatter, omfördelning inom välfärdssystemet, regionalpolitik och allmän statlig grundskola.

Det konservativa partiet var övertygat om att de behövde stöd även i arbetarklassen för att vinna val. Och även om det naturligtvis fanns kritiker utmanade partiets mittfåra inte det dominerande, nya paradigmet. Det vill säga: Tills Margaret Thatcher kom till makten. Och kanske hade paradigmet då i praktiken redan fallit.

Katastrofer och mirakel

Myten om Margaret Thatcher bygger bland annat på att hon aldrig ändrade sig: "The lady's not for turning". Men hennes ekonomiska politik bytte fokus ett antal gånger. Att exakt definiera vad som är thatcherism är därför inte särskilt lätt. De privatiseringar som hon sedermera blev känd för fanns exempelvis inte ens med i valmanifestet 1979. Det politiska projektet tillkom först efter misslyckandet för hennes första stora idé: monetarismen.

Chicagoekonomen Milton Friedman publicerade 1962 boken *Capitalism and Freedom*. Monetarismen blev därmed ett allmänt begrepp och under Thatchers första period som premiärminister var det i princip synonymt med thatcherism.

Detta var vad hon trodde på och ämnade genomföra.

Monetaristerna hävdade att regeringen kunde lämna hanteringen av ekonomin till de fria marknaderna. För att tämja inflationen skulle staten bland annat sätta mål för hur mycket penningmängden skulle få växa. Då skulle man få kontroll över priserna.

Men Margaret Thatchers första budget blev en katastrof. Under de kommande två och ett halvt åren gick tusentals företag i konkurs, industrins produktion föll med nio procent och ytterligare 1,5 miljoner människor blev arbetslösa. Thatchers ekonomiska politik hade skadat landet mer än Hitlers bomber, hette det.

Storbritannien behövde desperat få kontroll över inflationen men att kontrollera penningmängden visade sig oerhört mycket svårare än vad Milton Friedmans teorier sa. Trots att räntorna gick uppåt och efterfrågan föll i ekonomin var penningmängden fortsatt hög. Regeringen fortsatte därför med en mycket restriktiv finans- och penningpolitik: Inflationen föll men penningmängden gjorde det inte.

Genom att på detta sätt jaga mått för penningmängden som inte fungerade lyckades Thatcher sabotera efterfrågan i ekonomin mycket mer än vad ens monetaristerna hade tänkt var nödvändigt. Arbetslösheten blev fruktansvärd. Thatchers politik förvärrade den långa och djupa recessionen och arbetslösheten steg förbi tremiljonerstrecket. Tvärtemot teorierna blev lågkonjunkturen inte kortlivad. Den bet sig fast.

Sir John Hoskyns, chef för premiärministerns policyenhet, har i efterhand berättat hur både växelkursen och räntorna missköttes under Thatcher. "Regeringen förstod inte riktigt hur man skötte penningpolitiken".

Det var absolut nödvändigt att tackla inflationen i Storbritannien i slutet av 1970-talet. Men man behöver inte bota en ond tå genom att hugga av hela benet. Lågkonjunkturen hade inte behövt bli så allvarlig eller långdragen. Det var ideologi över sunt förnuft. Samtidigt gjorde Thatcher den helt korrekta bedömningen att hennes felmarginal gällande ekonomisk politik var mycket stor. Ingen ville gå tillbaka till den politik som hade definierat det brittiska 1970-talet.

När Margaret Thatcher kom till makten 1979 hade brittisk ekonomi stora strukturella problem. Hög inflation, ett infekterat förhållande på arbetsmarknaden. 700 000 människor var arbetslösa – fler än någonsin sedan kriget. och Storbritannien hade stora skulder.

Edward Heaths konservativa regering 1970–74, där Thatcher var minister, försökte få kontroll över lönebildningen för att minska inflationen. Det skapade stora konflikter på arbetsmarknaden med allt mer radikaliserade fackföreningar. Under Heaths år vid makten gick över 9 miljoner arbetsdagar förlorade i strejker. Inom gruvarbetarfacket reste sig marxisten Arthur Scargill som en kompromisslös ledare. Samtidigt som gruvarbetarstrejken kom oljeshocken utifrån. Ekonomin hade byggt på kol och billig olja och när priset på olja dubblerades efter den internationella krisen 1973, samtidigt som gruvarbetarnas fackföreningar kontrollerade tillgången på kol, var energikrisen ett faktum. Heaths regering introducerade panikåtgärder: tv:n skulle stängas av klockan 22.30, bilar fick inte köras i lika höga hastigheter och tredagarsvecka infördes några månader 1974 – allt för att spara elektricitet.

Det var som att det var krig igen, men utan någon Adolf Hitler att skylla på. För att göra det hela värre gick ekonomin in i recession 1974.

När James Callaghans Labourregering i slutet av 1970-talet försökte ta kontroll över inflationen igen genom att begränsa löneökningarna bröt strejkerna ut på bred front en gång till. "Missnöjets vinter" kom de kalla månaderna mellan 1978 och 1979 att kallas. På dessa månader kunde Thatcher bygga mycket av sitt psykologiska reformutrymme.

Strejkerna spred sig från industrin till offentlig sektor. I Liverpool låg likkistor obegravda och sopbergen växte över hela landet. Labourregeringen uppfattades inte kunna kontrollera vare sig strejkerna eller inflationen. Hela landet kände sig maktlöst.

Det brittiska 1970-talet var oerhört problematiskt. Samtidigt har bilden med åren blivit något av en karikatyr. Ja, Storbritannien hade en sämre utveckling än jämförbara europeiska länder. Å andra sidan växte ekonomin som helhet under decenniet. Inflationen var fruktansvärd i mitten av 1970-talet, men när Thatcher tog över hade den fallit och blivit ensiffrig. Arbetslösheten var fem procent – något högre än tio år tidigare.

För Margaret Thatcher var det dock viktigt att framställa 1970-talet som ett kompakt mörker av grundläggande ekonomisk sjukdom. Det var så hon fick sitt mandat. Och trots att hennes första tid vid makten ekonomiskt var en katastrof lyckades hon bli omvald 1983.

Oppositionen saknade trovärdighet. Labour hade gått bort sig i världsfrånvärd radikalism och splittringar. Att partiet under Michael Foot gick till val på vad som kom att kallas "det längsta självmordsbrevet i världshistorien", vilket syftade på det 700-sidiga valmanifestet, samt Falklandskriget mot Argentina, blev de viktigaste räddningsplankorna. Thatcher kunde sitta kvar vid makten.

Till hennes mindre kända dygder hör att hon faktiskt var flexibel. Bara för att hennes fixering vid penningmängdens storlek visade sig missriktad tappade hon varken fart eller sikte. Återigen: Hennes felmarginal gällande ekonomisk politik var mycket stor. Hon fokuserade nu på att minska statsutgifterna och efterhand kom idéerna om stora privatiseringar och avregleringar in.

"När monetarismen visnade som hållbar doktrin satt regeringen där med inte så mycket en politik, som en uppsättning fördomar. Ibland fungerar de, ibland fungerar de inte" skrev Will Hutton 1987. För Thatcher handlade det nästan alltid om de enkla ekonomiska dygderna: begränsad upplåning, självdisciplin och rent allmänt god hushållning med resurserna. Ofta exemplifierat med egna besök i en matvaruaffär. Margaret Thatcher tyckte att näringspolitik var socialism och hennes regering reducerade det statliga stödet till forskningen så mycket att den faktiskt minskade i Storbritannien till skillnad från i andra industriländer. Staten slutade stödja olika industrier, vilket på många sätt var rimligt, men privata finansärer lyckades inte fylla glappet. Kortsiktigheten var stor och man skyggade för långsiktiga investeringar. Storbritannien kapitulerade inför USA och Japan gällande datorer och elektronik under dessa år. De företag som växte fram byggde inte på innovation utan på billig arbetskraft och svagare fackföreningar. Framförallt spred sig fattigdomen.

1987 levde 12 miljoner av Storbritanniens 55 miljoner invånare under det dåvarande Europeiska rådets fattigdomsgräns. Ett av sex barn fick inte tillräckligt med mat eller kläder.

Sju av de tolv fattigaste regionerna i det dåvarande Europasamarbetet var brittiska och tio av de femton fattigaste städerna.

Det var under denna sin andra mandatperiod som Margaret Thatcher lyckades vinna sin berömda strid mot fackföreningsmannen Arthur Scargill. Efter en tolv månader lång bitter, blodig och traumatisk strejk gick gruvarbetarna tillbaka till arbetet. Thatcher avgick med segern, om än skadad och hatad. Hon hade svurit att inte göra om sin företrädare Ted Heaths misstag och hon höll sitt ord. Utvecklingen gällande fackföreningarna samt Thatchers åtgärder på området är något av en annan historia. Men en sak förde segern mot Arthur Scargill med sig: regeringen fick hybris.

Ekonomi hade börjat återhämta sig efter den svåra recessionen och konjunkturen vände i hela västvärlden. Från att ha orsakat "större skada än Hitlers bomber" var intrycket nu att Thatcher och hennes finansminister Nigel Lawson hade skapat ett ekonomiskt mirakel.

Storbritannien ledde världen med privatiseringar och avreglering av finansmarknaderna. Södra England fylldes av unga välbärgade yuppier som tjänade stort i den nya finansbranschen. Det var ett helt nytt land, framtiden var ljus och huspriserna steg mot himlen. Sjuttioalet kändes som en avlägsen ond dröm. Tv:n avstängd klockan halv elva för att landet måste spara elektricitet? Skämtar ni?

Allt verkade plötsligt gå bra. Till och med för bra för att vara sant.

Tillväxt på fem procent år efter år var inte hållbart. När politiker börjar tro att "den här gången är det annorlunda, den här gången har vi lyckats förändra något fundamentalt i ekonomin" blir det nästan alltid farligt. Inflationen visade sitt fula tryne igen. Alldeles försent försökte regeringen kontrollera den genom högre räntor och man gick med i den europeiska växelkursmekanismen.

Storbritannien var nu emellertid tvunget att upprätthålla en växelkurs som marknaden tyckte var skrattretande. Regeringen höjde räntan till femton procent mitt i en lågkonjunktur. Efter att ha ignorerat det uppenbara in i det längsta devalverade slutligen

finansministern (som nu hette Norman Lamont). Storbritannien lämnade den europeiska växelkursmekanismen. Räntorna kunde falla och landet börja återhämta sig från ännu en onödigt hård och svår lågkonjunktur.

Ekonomi och moral

Den intressanta frågan är egentligen inte varför så mycket blev fel ekonomiskt för Margaret Thatcher. Det intressanta är hur man kan förklara den ideologiska motståndskraften hos thatcherismen i ljuset av alla de empiriska och intellektuella svagheter.

Privatiseringarna ledde till större effektivitet i en hel del industrier samt till att telefoni, flygbiljetter och till viss del elektricitet blev billigare. Avregleringar ledde till bättre konkurrens där det tidigare funnits monopol och på en hel del håll gjorde detta ekonomin mer effektiv. Strejkerna blev också färre och icke lönsamma företag som tidigare hade fått stora statliga stöd tvingades stänga ner. Även om det var smärtsamt var det i många fall bra för tillväxten på lång sikt. Men samtidigt återintroducerade Thatcher massarbetslöshet på en nivå som inte hade skådats sedan 1930-talet. Två allvarliga recessioner som orsakades av hennes ekonomiska misstag gjorde Storbritannien till ett allt mer delat land. Ojämligheten exploderade mellan människor. Och mellan olika delar av landet. När tillväxten tog enorm fart under andra halvan av åttiotalet lyckades hon i stället för att rikta den mot framtiden skapa en onödig och smärtsam recession. Avregleringarna av finansmarknaden spädde på tillväxten på kort sikt, men är en stor del i förklaringen till den kris som i dag har drabbat Storbritannien.

Bilden av en kompromisslös järnlady som lyckades bota ett svårt sjukt land med enkla principer består trots allt detta. Hur är det möjligt?

Margaret Thatchers kritik av det brittiska samhället uttrycktes visserligen i ekonomiska termer. Men som Claire Berlinski noterar i *There Is No Alternative: Why Margaret Thatcher Matters* handlade det i grunden om något annat.

Därför måste också hennes fortsatta attraktionskraft förstås på ett annat sätt.

Berlinski skriver att det var en sak att prata om produktivitet och flexibla arbetsmarknader: Ja, det fanns ekonomer i närheten av Thatcher som gjorde detta. Men för Thatcher själv var det hela ett socialpsykologiskt drama. Inte ett ekonomiskt.

Thatcher menade att den typ av socialism som hade infekterat Storbritannien var moraliskt fel. Den vållade psykologisk förödelse var den än drog fram och spred passivitet, pessimism och armod till alla som berördes av den. Det var detta som måste stoppas. En stor moralisk berättelse om ett folk som kunde så mycket bättre men som hölls tillbaka och drogs ned i ett lika fasansfullt som självpåtagat beroende.

Thatcher rasar i sina memoarer mot de brittiska intellektuella runt ekonomen John Maynard Keynes i den så kallade Bloomsbury-gruppen. Hon menar att de med sitt lösaktiga och vilda privatliv banade väg för en upplösning av moralen. Därmed även för oansvar i den ekonomiska politiken. För Thatcher hängde det ihop.

Bloomsbury ställs mot hennes egen hemstad Grantham. Det är "verklighetens folk" mot "de tjatrande klasserna". Grantham målas upp som en osannolik utopi där de motarbetade dygderna flit, stolthet, hårt arbete och självständighet mirakulöst har kunnat överleva trots att Bloomsbury-intellektuella och liberalism dominerar världen.

Thatcher dundrar mot den skadliga moraliska, sociala och ekonomiska utvecklingen på sextioalet. Det handlar om mycket mer än penningpolitik: ungdomskultur med "bisarra kläder", droger, Carnaby Street, Beatles och minikjolar.

Det var inte ekonomin dumbom – det var moralen.

Minikjolen och den oansvariga finanspolitiken var två sidor av samma mynt för Thatcher där minikjolen egentligen var viktigare.

Landet skulle ryckas upp. Det var detta som var hennes projekt, vilket kan förklara att hon kunde vara flexibel med vilket uttryck hennes idéer tog sig ekonomiskt. Och antagligen är

det också anledningen till att myten om hur Thatcher "botade" Storbritannien har kunnat leva kvar – trots de rätt mediokra ekonomiska resultaten.

Det handlade aldrig om det.

Det är på denna nivå vi måste förstå både Thatcher, hennes inflytande och framför allt den fortsatta attraktionskraften i hennes ekonomiska teorier.

Kanske har hon uttryckt detta bäst själv i en intervju med Sunday Times 1981.

"Ekonomi är medlet – målet är människans själ."

Litteratur

Will Hutton: "Thatcher's Half Revolution", *Wilson Quarterly* Vol. 11A, 1987.

Kenneth Harris: *Thatcher*, Timbro 1989.

Margaret Thatcher: *The Downing Street Years*. HarperCollins; ny upplaga 1995.

Peter Clarke: "The Rise and Fall of Thatcherism", *London Review of Books* Vol. 20 No. 24, 10 december 1998.

Claire Berlinski: *There Is No Alternative: Why Margaret Thatcher Matters*, Basic Books 2008.

Milton Friedman: *Capitalism and Freedom*, University of Chicago Press, andra upplagan 1982.

Ronald Butt: Intervju med Margaret Thatcher för Sunday Times. Sunday Times 3 maj 1981. Publicerad av Margaret Thatcher Foundation. www.margaretthatcher.org.